3
కంకాళం

రాఘువయ్యా కెందుకో చప్పున దిగులు కమ్ముకొచ్చింది. ప్రపంచ బ్యాంకు వడ్డీలు, ఋణాలు అంతా అయోమయంగా వుంది. దేశానికి కూడా అప్పులుంటాయా? వాళ్ళు కూడా మార్వాడీల మాదిరిగా షరతులు పెడతారా?... వడ్డీలు మింగుతారా?

అనంత నిశ్శబ్దాన్ని చీలుస్తూ హోరుగాలి... భయం గొల్పుతూ. తూరుపుగేటు బయట చిందరవందరగా పడివున్న చెరుకుపిప్పిలో నుండి నడుస్తూ ఉలిక్కిపడిందామె. ఎంతో కాలం నుండి కుప్పలుకుప్పలుగా పోసి వున్న దానికి గుర్తుగా ఆ చెరుకుపిప్పి ఎండి ఎండి... గలగలలాడుతూ ఎడాపెడా కాళ్ళకు అడ్డం పడుతోంది. ఆ శబ్దానికి గేటువారగా ముడుచుకుని పడుకుని వున్న కుక్కపిల్ల ఒకటి నిద్రలేచి కుయ్యి కుయ్యిమంటూ అరవసాగింది. అప్పటిదాకా బురదగుంటలో పొర్లినందుకు గుర్తుగా దాని ఒళ్ళంతా తడిచి బురద అంటుకుని వుంది. గేటు బయట తలలు విరబోసుకుని నిలుచున్న చింతచెట్టు మూలంగా సాయంత్రం నాలుగ్గంటలకే చీకట్లు కమ్మేసినట్లుగా వుంది.

గలగలలాడుతోన్న చెరుకుపిప్పిలో నుండి పిల్లపామొకటి సరసరా పాకి గేటు పక్కనున్న గోడ మీది నుండి లోపలికి జారిపోయింది.

భయంతో, దిగ్భ్రాంతితో ఆమె నరాలు ముడుచుకున్నాయి. అప్రయత్నంగా కుడిచేయి కొడుకు భుజాన్ని తాకింది.

అయినా ఆగకుండా యిద్దరూ లోపలి కడుగుపెట్టారు.

గేటు వద్ద నుండి కర్మాగారం భవంతి చాలా దూరంలో వుంది. ఒకప్పుడు నున్నగా, నల్లగా మెరిసిపోతుండిన తారురోడ్డు అక్కడక్కడా గుంటలుపడి... ఆ గతుకుల్లో నుండి మొలిచిన పిచ్చి చెట్లు దుబ్బులు దుబ్బులుగా తమలో ఎన్నో పిల్లపాముల్ని, పురుగూపుట్రాని దాచుకుని భయంగొల్పుతున్నాయి.

ఈ గేటుగుండా... ఈ తారురోడ్డు మీద ఎన్నెన్ని ట్రాక్టర్లూ, ఎన్ని చెరుకు నిండిన లారీలూ, ఎంతెంతమంది రైతులూ, వందలమంది ఉద్యోగులూ, తాత్కాలికంగా వున్న కార్మికులూ... ప్రతిరోజూ ఒక పెళ్ళి జరిగినట్లు సందడి సందడిగా వుండేది. గేటు బయట మెయిన్ రోడ్డుమీద కూడ ఫర్లాంగు దూరం దాకా చెరుకు నిండిన ట్రాక్టర్లు నిలిచిపోయి వుండేవి. అటువంటిదిప్పుడు ఈ చీకటిలాంటి నిశ్శబ్దం, నిర్మానుష్యం గుండెని తరుగు తున్నట్లుగా వుంది.

పాతికేళ్ళ ముందు ఈ ఫ్యాక్టరీ పెట్టడానికి రైతుసోదరులూ, రాజకీయనాయకులూ అంతా కలిసి ఊరూరా తిరిగి రైతులందరినీ ఒప్పించి ఈ కర్మాగారంలో వాటాదారులుగా చేర్పించడం... ఆమెకింకా కళ్ళ ముందు జరిగినట్లే వుంది. అందులో తన తండ్రి కూడా ఒక వాటాదారు. చుట్టుపక్కలంతా మెట్టనేలలే కావడంతో, అప్పటికే రైతులు వేరే పంట కోసం చూస్తుండడంతో చెరుకు వేయడానికి సుముఖత చూపించారు. ప్చ్... అదంతా ఒక కాలం.

అప్పటిదాకా చింతచెట్టు మీద నివాసమున్న గుడ్లగూబ ఒకటి వికృతంగా అరిచి ఆలోచనలో వున్న ఆమె తలని తాకుతూ పారిపోయింది.

✦ ✦ ✦

"ఒక్కొక్కటి చేస్తుంటాడు... అన్నీ అయిపోయినాయి... యిప్పుడిదెత్తుకున్నాడు..." చేటలోని బియ్యాన్ని రెట్టింపు శబ్దం వచ్చేలా చెరుగుతూ తనలోతాను గొణుక్కుంది రత్నమ్మ.

ఆ చెరగడం తాలూకూ విసురు ఆరుబయట కప్పులేని స్నానాలగదిలో స్నానం చేస్తున్న భర్తకి వినపడాలనే ఆమె ఉద్దేశ్యం. బియ్యం కడిగిపెట్టి ఎసరు కింద ఎక్కేసి మరికొన్ని కట్టెపేళ్ళు ఏరుకురావడానికి గడ్డివామి పక్కకెళ్ళింది. వామిమీద కప్పిన ముళ్ళకంపలు గీరుకుని చేతిమీద రక్తమొచ్చింది.

రత్నమ్మకి చిరాకేసింది... తమ పెళ్ళయిన కొత్తలో ఈ దొడ్లోనే ఎన్నెన్ని పుట్ల ధాన్యం కూట్లు కట్టి వుంచేవాళ్లు... అయిపుట్ల వడ్లన్నీ ఆరుబయటుంచి కూడ ఏనాడూ

వాటి మీద ముళ్ళకంపల్ని కాపలా వేసుకోవలసిన అవసరం రాలేదు. ఇప్పుడేమొ ఉత్త గడ్డిని కాపాడుకోవడానికి ఇన్ని అవస్థలు. చిరాగ్గా చీరుకుపోయిన ముళ్ళకంపల్ని లాగి పక్కకి విసిరి మళ్ళీ పొయ్యి వద్దకు వచ్చింది.

అప్పటికి స్నానం పూర్తిచేసిన రాఘవయ్య రత్నమ్మని చూసి ఒకింత జంకుతూనే లోపలికెళ్ళాడు. భర్త లోపలికి వెళ్ళిందాకా సాలోచనగా చూసి దీర్ఘంగా నిట్టూర్చింది.

రత్నమ్మకి తాము నలుగురితో పాటుగా బతకలేకపోతుండామే అని మనోవేదన. అందరిలా నాలుగు వస్తువులూ కొనుక్కుని సుఖంగా వుండాలని ఆశ. తమ చుట్టాలందరి లోనూ తామే తక్కువగా వున్నామని మథన. బతుకిట్లా పేలవంగా అయిపోవడానికి కారణం భర్తేనని ఆమె పూర్తి విశ్వాసం.

అయితే రాఘవయ్య రత్నమ్మ అనుకునేంత చాతకానివాడు, తెలివితక్కువవాడు ఏంకాదు. ఇదే పదెకరాల్లో వ్యవసాయంచేసే ఇద్దరు కూతుళ్ళకి పెళ్ళిళ్ళుచేసి పంపించాడు. వాళ్ళ మరవళ్ళూ, సరవళ్ళూ, మంచీచెడ్డా, కానుపులూ అన్నీ చూశాడు. కొడుకుని కాలేజీలో చేర్పించాడు. అప్పుడు పైరు బాగానే పండేది. నీళ్ళకి కొదవుండేదిగాదు. ఆ తర్వాత చెనగేస్తే కూడ బాగనే అయ్యేది. తర్వాత్తర్వాత ఎరువులు, విత్తనాలు, నీళ్ళు అన్నీ కొనాల్సి రావడంతో ఏ పంటేసినా గిట్టుబాటు కావడంలేదు. రెండేళ్ళ నుండీ పైసా చేతికి రాలేదు. కూతుళ్ళ పెళ్ళిళ్ళకీ, పబ్బాలకీ... కొడుకుని కాలేజీలో చేర్చడానికి చేసిన అప్పులు పాపంలా పెరిగిపోతూంటే మళ్ళీ మళ్ళీ చెనగేసి చేతులు కాల్చుకోలేక ఈసారి ధైర్యంచేసి మరో కొత్తప్పు పుట్టించి చెరుకు పంటేసినాడు. అదీ రాఘవయ్య చేసిన తప్పు.. ప్రస్తుతానికి రత్నమ్మ విసురూ...

అయితే మళ్ళీ తనలోతనే చెరుకు పంటేసి చెడిపోయినోడు లేడులే అని సరిపెట్టుకుంది. పోయినేడు, అంతకు ముందటేడు పోగొట్టుకున్నదంతా... అప్పులు... వడ్డీల బాధల్లో నుండి బయటపడ్తాం లెమ్మని ఆశపడింది... ఆతృతపడింది.

కానీ రాఘవయ్య రత్నమ్మ ఆశించినట్లుగా చెరుకు నరికాడేగాని డబ్బులు చేతి కందలేదు. ట్రాక్టరోళ్ళు, కూలోళ్ళు యింటిచుట్టూ తిరిగిపోతుండారు. చెరుకు నరకడం యిక్కడి కూలోళ్ళకి చేతకాదని ఆరంబాకం అవతల నుండి కూలోళ్ళను పిలవాల్సొచ్చింది. ఆ అరవ కూలోళ్ళు మాటలుకాదు అడిగిపోతుండారు. రాఘవయ్య ఫ్యాక్టరీ చుట్టూ తిరుగుతున్నాడు. రోజులు గడుస్తున్నాయి. పాతవడ్డీలకు కొత్తవి చేరి యిబ్బడి ముబ్బడిగా పెరిగిపోతున్నాయి. రత్నమ్మ గుండెలు జారిపోతున్నాయి.

"మన్దగ్గరేమన్నా డబ్బులుండి ఏసినామా? ఎప్పుడయినా ఆ మార్వాడీల దగ్గిర తేవాల్సిందే కదా... బ్యాంకులు అప్పులిస్తాయి అంటారు. వాటిచుట్టూ తిరిగేదెవురు? తిరిగి తిరిగి తెచ్చుకున్నా ఆ బ్యాంకి అప్పులు కూడ చాపకింద నీళ్ళమాదిరి మనుషుల్ని ముంచేస్తుండె... బ్యాంకులకిప్పుడు అప్పులిచ్చేది ఒక యాపారమయిపోయుండాది... రైతుల్ని ముంచేదానికి..."

పనిచేస్తూ చేస్తూనే గొణుక్కుంటుంది రత్నమ్మ. ఒక్కోసారి పెద్దపెద్దగానే అప్పునీ, వడ్డీని, చెరుకునీ, ఫ్యాక్టరీనీ, అన్నింటిని కలిపి శాపనార్థాలు పెడుతుంది. రత్నమ్మ ఆలోచనల్లో నుండి తేరుకుని అన్నంకుండని లోపల పెట్టొచ్చేసరికి రాఘవయ్య లేడు.

"మళ్ళీ బొయినాడు గావాల ఫ్యాక్టరీకి. కాళ్ళరిగేట్టు తిరగతుండాడు కావల్సిందేలే ఈయినికి," కొరివి కట్టిల్ని బయటికి లాగి విసురుగా ఆర్పుతూ అనుకుంది.

అయితే రాఘవయ్య చక్కెర ఫ్యాక్టరీకి కాకుండా సి.డి.సి ఛైర్మన్ రఘునాధరెడ్డి యింటికి పొయ్యాడు. రఘునాధరెడ్డి చెపితే ఫ్యాక్టరీలో డబ్బులు తొందరగా యిస్తారని హరినాధయ్య చెప్పారు. అందుకని రఘునాధరెడ్డిని బతిమాలకుందామని బయల్దేరాడు.

రఘునాధరెడ్డి పేదాసాదా, మంచీచెడ్డా, కష్టంనష్టం తెల్సినోడు. అందరినీ గౌరవిస్తాడు. చిన్నచూపు చూడడు. అయినా చిన్నబోతూ, మధనపడుతూ ముందు వెనకలాడుతూనే రఘునాధరెడ్డి యింటివైపుగా నడుస్తున్నాడు రాఘవయ్య.

✦ ✦ ✦

"బొక్కపడేదాకా దొబ్బి తినేది... తినేప్పుడు పట్టిచ్చుకోకుండా అంతా అయిపోయిన తర్వాత డొల్లని ఒకటికి సగంగా ప్రైవేటు వ్యక్తులకు అమ్మేసేది... ఎక్కడబట్టినా ఇదే కద సార్ జరగతా వుండేది. పోనీ జరిగిందేదో జరిగిపోయింది . ప్రభుత్వాన్ని కూడ ఎవ్వరైనా ప్రైవేటు వ్యక్తుల కప్పగించేస్తే బాగుపడిపోద్ది," చంద్రశేఖరం రసాయనశాస్త్రంలో పి.జి. ఆనర్స్ చేసినవాడు. చాలాకాలం తణుకు ఫ్యాక్టరీలో కెమిస్ట్‌గా పనిచేసి స్వంత జిల్లాకి రావాలని ఈమధ్యనే వచ్చాడు.

"అసలెందుకు సార్... ఆలోచనలేని పనులేగాని ఇవన్నీ. ఇప్పుడైనా ఫ్యాక్టరీని లాభాలబాటలో నడిపించొచ్చు..."

చంద్రశేఖరం మాటలకి విస్తుపోయి చూశాడు మేనేజరు. మామిడిపండు రసం నిండిన గ్లాసుని అందుకుంటూ రఘునాధరెడ్డి కూడ ఆసక్తిగా చంద్రశేఖరంకేసి చూడసాగాడు.

"అవును సార్..." రఘునాధరెడ్డి వంక చూస్తూ గ్లాసులోని జ్యూస్‌ని ఒక్కగుక్క లోపలికి తీసుకున్నాడు చంద్రశేఖరం. "మనదేశంలో చెరుకు, మొక్కజొన్న ఇంత విస్తారంగా పండుతున్న దానికి ఇధనాల్ ఉత్పత్తి చేపట్టామనుకోండి, అసలీ పెట్రోల్ సమస్య లేకుండాపోతుంది. బ్రెజిల్ చూడండి... ఇరవై నాలుగు శాతం ఇధనాల్‌తో కూడిన పెట్రోల్‌ని అమ్ముతోంది. బ్రెజిల్ చెరుకు నుండి ఇధనాల్‌ని ఉత్పత్తి చేస్తోంటే అమెరికా మొక్కజొన్న నుండి తీస్తోంది... కాని మనదేశం మాత్రం మేధావుల్ని ఉపయోగించుకోకుండా వలస పంపుతుంది," వ్యంగ్యమో , దిగులో తెలీనట్లుగా జ్యూస్‌ని గటగటా తాగి శబ్దం వచ్చేలా గ్లాసుని టీపాయ్ మీదుంచాడు చంద్రశేఖరం. ఆ శబ్దానికి అప్పటిదాకా

టీపాయ్ మీద వాలివున్న పిచ్చుక ఒకటి కిచకిచా శబ్దంచేస్తూ దాని గూటిలోనికి చేరుకుని ఒక గడ్డిపోచని చంద్రశేఖరం మీదికి విసిరింది.

"అవును నిజమే! నేనీమధ్యనే చదివాను. చమురు సంక్షోభం నుండి బయట పడేందుకు బ్రెజిల్ తీసుకున్న నిర్ణయంవల్ల ఆ దేశం పర్యావరణం, వ్యవసాయపరం గానూ ఎంతో లాభపడింది," మాట నెమ్మదిగా వున్నా చాలా స్పష్టంగా వుంటుంది రఘునాధరెడ్డి గొంతు.

"ప్చ్..." నిట్టూర్చాడు చంద్రశేఖరం. "ఆ దేశం ఇప్పటికే పూర్తిగా ఇథనాల్‌తో నడిచే వాహనాలని ప్రవేశపెట్టింది. మనదేశం 2004 నాటికి కూడా పెట్రోల్‌లో పదిశాతం మాత్రమే ఇథనాల్ కలపాలని నిర్ణయించుకుంది," ప్రభుత్వం చేతకానితనం మీద నిరసన చంద్రశేఖరం గొంతులో.

పర్చేజింగ్ ఆఫీసరు, మేనేజర్ల లావాదేవీలూ... కుమ్మక్కులూ తెలీకుండా ఏం పోలేదు చంద్రశేఖరానికి. నిజానికతడు వేసిన మొదటి చురక అదే. అందుకే అతడు మాట్లాడుతుంటే మేనేజరు ముఖం గంటు పెట్టుకుని కూచున్నాడు. అతడ్నే గమనిస్తూ రఘునాధరెడ్డి వెనక నిల్చున్న ఫోర్‌మెన్ రవణయ్య లోలోపలే చంకలు గుద్దుకుంటు న్నాడు. ఫ్యాక్టరీ ఈ స్థితికి చేరడానికి తనవంతు సాయమేదో తానూ చేశాడు మేనేజరు. ఒకవైపు ఫ్యాక్టరీ దిగజారిపోతుంటే మరోవంక అతడి ఆస్తులు పెరిగిపోవడాన్ని ఫ్యాక్టరీ కొచ్చిన అతి తక్కువకాలంలోనే గమనించాడు చంద్రశేఖరం.

అవతల రాఘవయ్య వరండాలో కూర్చుని అంతా వింటున్నాడు. అయితే ఎంత ఆలోచించినా వీళ్ళంతా ఏం మాట్లాడుకుంటున్నారో అర్థంకావడం లేదతడికి. మన దేశంలో వుండే వనరుల్ని ప్రభుత్వం సరిగా వినియోగించుకోవడంలేదనీ, చెరుకు నుండి పెట్రోల్‌లో కలిపే ఆయిలేదో తీయొచ్చునని చెప్పుకుంటున్నారు. సమాయానికి మేనేజరు కూడా అక్కడే వున్నాడు. చెరుకు డబ్బులడగొచ్చుననుకున్నాడు.

అప్పటికి సూర్యుడు నడినెత్తిని దాటి పడమరకి మారుతున్నాడు. కడుపులో కరకరలాడుతోంది. 'ఈ వచ్చినోళ్ళు తాగనూ, తిననూగా మాట్లాడిందే మాట్లాడుకోనుగా వుండారు...' తనలోతానే మథనపడుతూ ఆరుబయట మొక్కల్లో కిచకిచలాడుతోన్న పిట్టల్ని విసుక్కుంటూ రఘునాధరెడ్డి పిలుపుకోసం ఎదురుచూస్తున్నాడు రాఘవయ్య.

"లేద్సార్! ఇదిగాని ప్రభుత్వం ఆలోచించగలిగితే చెరుకు, మొక్కజొన్న పండించే రైతులకు గిట్టుబాటు ధరలు లభించడమే కాకుండా గ్రామీణ ప్రాంతాలు బాగా డెవలప్ అవుతాయి సర్... కోట్ల రూపాయల విదేశీ మారక ద్రవ్యం మిగుల్తుంది. జీవితాల్నీ, ప్రాణాల్నీ కూడా పోగొట్టుకుంటోన్న రైతుల్ని మనం కాపాడుకోగలం సర్." చంద్రశేఖరం గొంతులో ఆలోచనల్లో ఆవేదన.

గతంలో ఈ విషయాన్ని కేన్ కమీషనర్, డైరెక్టర్ ఆఫ్ ది షుగర్స్ దృష్టికి కూడా తీసుకెళ్ళాడతడు. అత్యంత విలువైన ఆలోచనలన్నీ షరా మామూలుగా బుట్టదాఖలు

కావడాన్ని జీర్ణించుకోలేకపోయాడు . అందుకే ఒక విరక్తితో సొంత జిల్లా కొచ్చేశాడతడు. అయితే అక్కడున్న అందరికీ తెలుసు, ఇదంతా తాము కాలక్షేపానికి మాట్లాడుకుంటోన్న మాటలే తప్ప ప్రభుత్వం దీన్ని సీరియస్‌గా పట్టించుకోదని. అదంత తేలిగ్గా జరిగే విషయం కాదనీను.

మాట్లాడుకుంటూ అంతా గేటు వంక వెళ్తున్నారు .

రాఘవయ్య కెందుకో చప్పున దిగులు కమ్ముకొచ్చింది. తనలాగే ఈ దేశం కూడ చాలా అప్పుల్లో కూరుకుపోయినట్లుగా వుంది. ఇందాకట్నుండి అంతా అదే మాట్లాడుకుంటుండారు. ప్రపంచబ్యాంకు వడ్డీలు, ఋణాలు అంతా అయోమయంగా అర్థమయ్యీకాకుండా వుంది రాఘవయ్యకి. దేశానికి కూడా అప్పులుంటాయా? వాళ్ళు కూడా మార్వాడీల మాదిరిగా షరతులు పెడతారా?... వడ్డీలు మింగుతారా?

వాళ్ళందరినీ సాగనంపి తిరిగి యింట్లోకొస్తూ, "ఏం రాఘవయ్యా?" అంటూ రఘునాథరెడ్డి పలకరిస్తేనే తప్ప తేరుకోలేదు రాఘవయ్య.

అప్పటికి రేగిన ఆకలంతా చచ్చిపోయిందతడి కడుపులో.

✦ ✦ ✦

"అన్న... ఫ్యాక్టరీని అమ్మేస్తుండారంటగదన్నా?" ఫ్యాక్టరీలో హెల్పర్‌గా పనిచేసే వెంకటేశ్వర్లు దిగులుగా చెప్పాడు. అమ్మేస్తే దాంట్లో పనిచేసేవాళ్ళంతా ఏమయిపోతారో అర్థం కావడం లేదతడికి. రాఘవయ్య విస్తుపోయి చూస్తున్నాడు వెంకటేశ్వర్లుకేసి.

"జాతీయస్థాయిలో పురస్కారాలు పొందిన ఫ్యాక్టరీని... ఈరోజుకి కూడా వంద కోట్లు చేసే ఫ్యాక్టరీని రెండు కోట్లకి బేరం పెట్టారంటన్నా." ఏడుస్తున్నాడు ఫోర్‌మన్ రవణయ్య. తమ స్వంత ఆస్తులేవో అమ్ముకుంటున్నట్లుగా వుందతడి పరిస్థితి.

ఆ ఫ్యాక్టరీ పెట్టింది మొదలూ రవణయ్య అక్కడే పని చేస్తున్నాడు.

లక్షా ఎనభైవేల టన్నుల చెరుకు గానుగాడ్డం తెలుసు రవణయ్యకి. క్రషింగ్ చేయక ఎక్కువయిన చెరుకుని ఫ్యాక్టరీ పర్మిషన్‌తోనే జిల్లాలో కొత్తగా పెట్టిన మరో ప్రైవేటు ఫ్యాక్టరీకి తోలడం దగ్గర్నుండి ఆదాయం ఎక్కువయి కార్మికులు కొందరికి జీతాలుకాక ఒకటికి రెండుసార్లు బోనసులివ్వడం దగ్గర్నుండీ... పనెక్కువయి ఎక్స్ట్రా కార్మికుల్ని పెట్టుకోవడం దగ్గర్నుండీ ... ఇవాళ పర్మినెంటు పనోళ్ళనే తీసేసేదాకా. ఇంకా ఇవ్వాళ రెండు నెలలకోసారి కూడా కార్మికులకి జీతాలివ్వలేని స్థితిలోకి ఫ్యాక్టరీ నెట్టబడ్డందాకా తెలీని విషయమంటూలేదు రవణయ్యకి.

రొయ్యలు గుంటలు దూసుకొచ్చి చెరుకు పంట తగ్గిపోవడం... ఉత్పత్తి తగ్గిన పరిస్థితుల్లో ఫ్యాక్టరీ గాడితప్పడం... ఎక్కడివాళ్ళక్కడ గాదె కింద తవ్వుకు తినడం గురించి తెలుసు.

అంతర్జాతీయ ఒప్పందాల గురించి రవణయ్యకు తెలీకపోవచ్చుగానీ , ఇక్కడిన్ని చక్కెర కర్మాగారాలు పెట్టుకుని కేంద్ర ప్రభుత్వం పంచదారను అధికంగా దిగుమతి చేసుకోవడం గురించి తెలుసు. కేంద్రం పదహారు రూపాయలకి కొన్న పంచదారని మార్కెట్లో కిలో పదమూడు రూపాయలకే విక్రయించడంతో మొత్తం ఫ్యాక్టరీల పరిస్థితే అయోమయంగా తయారయింది. గుట్టలుగుట్టలుగా పేరుకుపోయిన చక్కెరను అమ్ముకునే దారిలేక, ఆదాయం లేక రైతులకు చెరుకు డబ్బులివ్వలేక అన్ని పరిస్థితులు... ఫ్యాక్టరీలో తొలినాటి నుండి ఇవ్వాల్టి వరకూ జరిగిన అనేకానేక పరిణామాలకు సాక్షీభూతం రవణయ్య.

రవణయ్యకు ఏడవడం కూడా తెలుసు.

అప్పటికే బాగా డీలాపడిపోయున్నాడు రాఘవయ్య. రవణయ్య ఏడుపుతో కడుపులో తిప్పినట్లుగా అయ్యింది. చెరుకు నరికి మూడు నెలలైపోయింది. ఈ తొంభై దినాల్నుండీ ఫ్యాక్టరీ చుట్టూ, అరవకొరవ రఘునాధరెడ్డి ఇంటిచుట్టూ తిరిగితిరిగి చావయి పోయింది. ఛైర్మన్ చెప్తుంటే మాత్రం యివ్వడానిక్కూడా డబ్బులుండాలగదా... ఈలోపల నరికిన చెరుకు మళ్ళీ ఎదిగొస్తా వుండాది. చెరుకు నరకాలంటే మళ్ళీ కూలోళ్ళు, ట్రాక్టర్లూ తల తిరిగిపోయింది రాఘవయ్యకి. ఇంక కొత్త అప్పుకూడా పుట్టేట్టుగా లేదు.

అసలే మే నెల కాలుస్తోంది.

యాభయ్యయిదేళ్ళ జీవితంలో ఇటువంటి ఎండలు ఇదివరకెన్నడూ చూడలేదు రాఘవయ్య. దాహానికి మలమలా మాడిపోతుండారు జనం. బయట వేడి... లోపల వేడి. చెప్పులరిగేట్టుగా తిరిగితిరిగి పదేళ్ళ వయసు మీద పడ్డట్టుగా వున్నాడు రాఘవయ్య.

"మనోళ్ళంతా ఫ్యాక్టరీ అమ్మేదానికి లేదంటూ స్ట్రయికు చేస్తుండారు," మళ్ళీ వెంకటేశ్వర్లే అన్నాడు. వెంకటేశ్వర్లు తండ్రి రాఘవయ్యకి మంచి స్నేహితుడు. అంతా ఒకే వీధిలో వుండడంతో ఒక కుటుంబంలోలా వుండేవాళ్ళు.

కార్మికులంతా ఆందోళన చేయడం... నినాదాలతో వూరంతా హోరెత్తిపోవడం... రాస్తారోకోలు... అన్నీ రత్నమ్మకు కూడా తెలుసు. వింటూనే వుంది అన్నీ.

"అయితే ఏమయ్యా... అట్టన్న అమ్మేస్తే మంచోళ్ళ చేతికి పొయ్యిందంటే రైతులు బాగుపడతారు. చెరుకు నరికిన డబ్బులన్నా వస్తాయి. ఇప్పుడిట్టనే వుంటే ఈ మనుషులు డబ్బుల్యాడ యిస్తుండారు..." తనకు తెల్సిందేదో చెప్పబోయింది రత్నమ్మ.

"నువ్వు గమ్మునుండు..." కసురుకున్నాడు రాఘవయ్య.

అయితే రత్మమ్మాశించినట్లుగా ఫ్యాక్టరీ వేరేవాళ్ళ చేతుల్లోకి పోలేదు. కార్మిక నాయకుడు వెంకయ్య కోర్టుకు వెళ్ళి 'స్టే' ఆర్డరు తీసుకొచ్చాడు.

కర్మాగారం అమ్మకపోవడం బాగానే వుందిగానీ ఇప్పుడు ఫ్యాక్టరీ రెండింటికి చెడ్డ రేవడయిపోయింది.

ఇటు ఉద్యోగాల్లేక కార్మికులూ, అటు బాకీలు చెల్లించక రైతులూ అంతా ఊబిలో కూరుకుపొయ్యారు... అటు, ఇటు కాకుండా ఊగులాడుతోంది ఫ్యాక్టరీ.

ఆశ చావని కొంతమంది ఫ్యాక్టరీ పిలుస్తుందని ఎదురుచూస్తున్నారు. చాలామంది నెల్లూర్లో రిక్షాలు తొక్కుతూ, మూటలు మోస్తూ... రైసుమిల్లుల్లో కూలీలుగా నిలిచిపోతే, మరికొంతమంది పనిని వెతుక్కుంటూ తిరుపతికి పొయ్యారు. మరికొందరు పెళ్ళాం పిల్లల్ని అనాథల్ని చేసి ఉరిపట్టి పొయ్యారు.

గాను గాడేటప్పుడు పెట్టుకుంటామంటూ పని లేనప్పుడల్లా వర్కర్లని తీసి పారేయడం... మళ్ళీ క్రషింగ్ టైమప్పుడు వేరేవాళ్ళని పెట్టుకోవడం యిదంతా మామూలే కానీ, ఈ విధంగా ఫ్యాక్టరీ అమ్మేసే పరిస్థితి వచ్చి ఉద్యోగస్థులంతా ఈదినబడ్డం మాత్రం యిప్పుడే చూస్తోంది రత్నమ్మ.

"గవర్నమెంటు సొమ్ముకి అమ్మా అబ్బ ఎవురుబోన్నా" నీర్సంగా నిట్టూర్చాడు వెంకటేశ్వర్లు రవణయ్యని ఓదారుస్తూ.

✦ ✦ ✦

గట్టిగా, చల్లగా వున్న మంచుకొండల్లో నడుస్తున్నట్లుగా వుంది రత్నమ్మకి. ఎండిన చెరుకు గెణుపుల్లో నుండి ముళ్ళేవో గుచ్చుకుంటున్నాయి. అయితే గుండెల్లో గుచ్చుకునే కనపడని ముళ్ళకంటే యివేమంత బాధగా లేవు.

అనుకుంటాంగానీ ఈ ఆస్తులూ, అంతస్థులూ, వస్తువులూ అన్నీ ఈరోజుంటాయి, రేపు పోవచ్చు. కానీ మనిషి దూరమైతే మళ్ళీ వస్తాడా?... దగ్గరున్నపుడు తెలీని కొత్త విలువలేవో మనసుని పిండుతున్నాయి.

కదలిక లేని సముద్రంలాంటి ఈ ఫ్యాక్టరీ లోపల కనపడని అలజడేదో వెంటాడుతున్నట్టుగా వుంది. హోరుగాలి వాళ్ళిద్దర్నీ చుట్టేస్తూ దూసుకుపోతూంది.

తడబడుతూన్న కాళ్ళతో, వొణుకుతూన్న చేతులతో చుట్టూ చూసింది. నూట యాభై ఎకరాల విస్తీర్ణంగల ఆ ఫ్యాక్టరీలో ఎక్కడో ఒకచోట శవాల్లా తిరుగుతూన్న ఒకరిద్దరు తప్ప మనిషి జాడేమీ లేదు . . . కొడుకు కూడ తండ్రి కోసం కళ్ళని దివిటీలు చేసుకుని వెతకసాగాడు .

'చక్కెర కర్మాగారము' అని రాసి వున్న పెద్దపెద్ద సిమెంటు అక్షరాల్లో నుండి క్కె వత్తూ , యింకా మ వత్తు వంటివి రాలిపోయి వున్నాయి . అవన్నీ కూడి చదూతూంటే అంత దుఃఖంలోనూ రాఘవయ్య కొడుక్కి నవ్వొచ్చింది.

'చె ... ర... కరాగారము.'

కాలేజీకి వెళ్ళి వస్తున్నాడేగానీ తండ్రి పడుతోన్న మానసిక క్షోభ తెలీకుండా ఏం పోలేదు మురళికి. వద్దువద్దనుకుంటూనే చెరుకేసి మళ్ళీ అప్పుల్లో కూరుకుపొయ్యాడు. అందుక్కారణం ఫ్యాక్టరీ అన్న విషయం యిప్పుడిప్పుడే తెలుసొందితనకి.

ఈ ఫ్యాక్టరీ దివాలా తీయడానికి సరిగ్గా ముందు చెరుకు పంట పెట్టడం తండ్రి తప్పో, ఫ్యాక్టరీ తప్పో తెలీదుగానీ యిప్పుడు నష్టపోయిందెవరు? కాలేజీకి వెళ్ళేంతవరకూ కూడ యిక్కడ అప్పుడప్పుడూ కూలిపనికి వస్తూండేవాడు తను. అప్పుడు ఫ్యాక్టరీ మరీ యింత కళావిహీనంగా వుండేదికాదు. అప్పటి యం.డి. పోయాక చెరుకు ఉత్పత్తి తగ్గాక గాడి తప్పినట్లుంది. ఏ ఫ్యాక్టరీలో ఏం జరుగుతోందో సామాన్యుడికేం తెలుస్తుంది. ఏ కంపెనీ ఎందుకు మునుగుతుందో, ఎట్లా తేలుతుందో మామూలు మనిషికి ఎట్లా అవగతమవుతుంది.

వారంరోజుల్నుండీ యింటికి రాని తండ్రి గురించి ఎవర్ని వాకబు చేయాలో తెలీకుండా వుంది కొడుక్కి. అసలే అనారోగ్యంతో, ఆపై అప్పుల ఒత్తిడితో వడలిపోయి వున్న తండ్రి ఏమయిపోయాడోనని ఊర్లన్నీ తిరిగి తిరిగి వచ్చాడు మురళి తండ్రిని వెతుక్కుంటూ. ఒకవైపు దిగులూ, వేరొకవంక కోపమూ, అసహనమూ వాడ్ని నలిపేస్తున్నాయి.

చివరికి తల్లిపోరు పడలేక యిట్లా ఈ ఫ్యాక్టరీ వద్దకు...

హోరుమంటూన్న ఈదురుగాలి గుండెల్లో వొణుకు పుట్టిస్తూంది. అప్రయత్నంగా తల్లీకొడుకులిద్దరూ ఒకరి ముఖాలొకరు చూసుకున్నారు. ఏదో శంకిస్తూ యిద్దరి మనసులూ మాట్లాడుకున్నాయి. పెదవులు విప్పి మాట్లాడుకోవడానికి ఎవరికీ ధైర్యం చాల్లేదు. తార్రోడ్డు మీద పడిన గుంటల్లో నుండి మొలిచిన దుబ్బుల్లో నుండి, ఎండిన చెరుకుపిప్పిలో నుండీ దారీదరీలేని లోతయిన సముద్రాన్ని ఈదుతున్నట్లుగా వుంది వారి పరిస్థితి.

దూరంగా గానుగాడే మిషను వున్న భవంతి ముందు ఒకరిద్దరు తచ్చాడుతున్నారు. ఊపిరొచ్చినట్టయింది రాఘవయ్య కొడుక్కి. ఫోర్‌మన్ సుబ్బారావు, హెల్పర్ వీరయ్య కుడివైపున్న బాయిలర్ రూము నుండి యిటువైపుగా వస్తున్నారు. అడుగుపడని కాళ్ళతో వున్నచోటే నిలబడి వాళ్ళు వచ్చిందాకా ఎదురుచూసి అడిగాడు తండ్రి గురించి.

"ఎక్కడా కన్పించలేదే... మొన్నొకరోజు మాత్రం వచ్చి ముఖ్యమంత్రి ఫండ్‌లో నుండి డబ్బులొస్తాయంట కదా... రైతులకి ఎప్పుడిస్తారని అడగతున్నాడు. ఆ తర్వాత నేను చూడల్యా," చెప్పాడు వీరయ్య. ముఖ్యమంత్రి యిచ్చే డబ్బులు పెద్దపెద్ద రైతులకు, నోరుగల్లోళ్ళకూ సరిపాయె. మన దాకా యాడొస్తుండాయి. నిట్టూర్చాడు లోలోపలే.

'ఒకర్నొకరు చూసేట్టుగా, ఒకర్నొకరు ఎతుక్కునేట్టుగా వుండాదా? ఎవురి పరిస్థితి వాడికే అర్థం కాకపాయె. అయోమయంగా వుండాది" ఖండించాడు ఫోర్‌మన్.

"కూతురింటికేమైనా బొయినాడేమో చూడకూడదంటబయ్యా..." మనసొప్పక మళ్ళీ అన్నాడు వీరయ్య. అతడికి రాఘవయ్య కొడుకుని చూస్తుంటే జాలిగా వుంది.

దిగులు మేఘాలు కమ్ముకున్న వాడి ముఖంలో పదేళ్ళ తన కొడుకు ఛాయలు కన్పిస్తున్నాయి. వీరయ్యకు తల తిరిగినట్లుగా అయింది ఆ తల్లీ కొడుకుల్ని చూస్తుంటే.

అంతలోనే తేరుకుని యిదేదీ పట్టకుండా హడావిడిగా వెళ్ళిపోతూన్న ఫోర్‌మన్ వెనుక పెద్దపెద్ద అంగలేసుకుంటూ వెళ్ళిపోయాడతడు. నడిసంద్రంలో అనుకోకుండా చేతికి దొరికిన చిన్న కొయ్యముక్కేదో జారిపోయినట్లుగా సుదీర్ఘంగా నిట్టూర్చి మళ్ళీ కొడుకు వంక చూసింది రత్నమ్మ.

"కావు... కావు..." మంటూ కాకుల గుంపొకటి కర్మాగారం మీదుగా ఎగురు కుంటూ పోయింది. గుండెల్లో పుట్టిన గుబులును అణచుకుంటూ ఫ్యాక్టరీ ముందూ, వెనుకా, పైనా, కిందా అంతా వెదుక్కుంటూ తిరుగుతున్నారిద్దరూ.

క్రషింగు ప్లాంటు వున్న పెద్ద షెడ్డు వెనుకవైపున జీలగచెట్ల నడుమ పాత సిమెంటు బెంచీ మీద వెల్లకిలా పడున్నాడు రాఘవయ్య.

ఒక కాలు బెంచి మీది నుండి కిందికి వేళ్ళాడుతోంది.

చేతులు రెండూ ఎడాపెడా పడున్నాయి.

షెడ్డు కవతల ప్రహరీగోడ నానుకుని గుబురుగా పెరిగివున్న జీలగచెట్లకి అల్లుకుని వున్న పిచ్చి దొండతీగ బెంచిమీదికి కూడ పాకివుంది. క్రషింగు ప్లాంటు గోడ మీది నుండి చలిచీమలు బారుపెట్టి అత్యవసరమైన పనులమీద తిరుగుతున్నట్లుగా ఎడాపెడా పారాడుతున్నాయి. ఎండిపోయిన చెరుకు ద్రవాన్ని నాకడానికి కుక్కపిల్ల ఒకటి తనుకులాడుతోంది.

రాఘవయ్యని స్పష్టంగా చూడకుండానే గుండెలు జారిపోయాయి రత్నమ్మకి. అడుగు కూడ కదపలేనట్లుగా వున్నచోటనే కూలబడిపోయింది.

జీవితపు మొదటి మెట్టు మీద అడుగుపెడుతోన్న మురళి గుండెనెవరో అరచేత్తో పిసికినట్టయింది.

ఎక్కడో దూరతీరాల్లోనుండి పిలుస్తున్నట్లు, లోతుగా సన్నని మూలుగు... తడబడుతూ తండ్రి మీదుగా వొంగి చూశాడు కొడుకు.

హంతకుడి జాడ తెలిపే మరణానంతర వాంగ్మూలమేదో యివ్వడానికి సిద్ధపడు తున్నట్లుగా అతడి పెదవులు విచ్చుకుని వున్నాయి.

ఎక్కడ్నుండో వినిపిస్తూన్న కీచురాళ్ళ శబ్దం దారితెన్నూ కానక విషాదంగా కర్మా గారం పాడుతోన్న నిశ్శబ్ద సంగీతంతో కలిసిపోయి వికృతంగా విన్పిస్తోంది.